

Archaeological Study of Parthian Habitats in Sefid-rud Rudbar Valley¹
Ali Kazemi loyeh², Farzad Mafi³, Zarin Fakhar⁴
(241-263)

Abstract

With seven cities, four districts, and 2514 square kilometers, Rudbar city is the largest city in the south of Gilan province. Environmental capabilities such as crossing the Sefid-rud River through the central part of Rudbar and being located in the connection route of the Central Plateau with northern Iran have long made this region the focus of groups and human communities. Hence, it has led to the scattering of countless sites throughout the region in the form of hills, cemeteries, and ancient sites. Between 2006 and 2010, among the 45 sites studied in the studied area, 19 sites from the Parthian period were identified with the cultural materials of this period. Descriptively and in the field, the present study has examined the topography, geographical location, access roads, and water resources of the works, as well as the cultural materials and pathology of the sites. Most of the surveyed areas include cemeteries and several small settlements. Limitation of environmental potentials is one of the most important factors that have prevented the formation of cities and large population centers in the region. Given the existence of pastures, forests, and water resources, it seems that the life of the people of this region at the same time as agriculture was based on animal husbandry. Additionally, the common way of life has been semi-nomadic (vertical style). Along a valley from the lowest to the highest point above sea level, the similarity of pottery and burials illustrates this well. In this study, most of the pottery of historical and Parthian periods was obtained in red, orange, dark brown, and generally polished, respectively. Most burials have simple pits, stone tumulus, catacombs, stone framed, and sometimes megaliths and jars. Comparable to other contemporaries, these burials are such as Vaskeh, Maian Rud, Maryan of Talesh and Rezvanshahr, and Coty deylaman Castles, Shahpir, Kaluraz, Juben and Chereh of Rudbar in Gilan, Germe in Azerbaijan and Biston in western Iran. The earthenware pieces of the sites are often polished and divided into two types, simple and decorative. The number of decorative pottery pieces was more than other species.

Keywords: Parthian, Rudbar, Sefid-rud, Parthian Potteries, Ancient Parthian Sites

 10.22059/jarcs.2020.280981.142716
Print ISSN: 2676-4288- Online ISSN: 2251-9297
<https://jarcs.ut.ac.ir>

1. The present article is taken from a PhD dissertation entitled Archaeological study Parthian Habitats in Sefid-rud Rudbar Valley.

2. Ph.D. Candidate Department of Archeology, Abhar Branch, Islamic Azad University, Abhar, Iran.

3. Assistant Professor, Department of Archeology, Abhar Branch, Islamic Azad University, Abhar, Iran.
Corresponding Author Email: mafifarzad@gmail.com

4. Assistant Professor, Department of Archaeology, Islamic Azad University of Abhar, Abhar, Iran.

1. Introduction

With the expulsion of the Seleucids, the Parthians began their 470-year rule in northeastern Iran from (247 BC) to (224 AD) and rebuilt the Achaemenid Empire by defeating other foreigners such as the Romans. With the minting of coins, the construction of cities, and artistic developments, this period has cultures and subcultures that are very important for understanding the culture of each region due to the lack of available information. In the present study, therefore, the identification of Rudbar Parthian sites has been investigated. Rudbar is located in the south of Gilan (Map 1, A & B), (Sanaei et al., 2002). Environmental capabilities such as crossing the Sefid-rud River through the central part of Rudbar and being located in the connection route of the Central Plateau with northern Iran have long made this region the focus of groups and human communities. Hence, it has led to the scattering of countless sites throughout the region in the form of hills, cemeteries, and ancient sites. Between 2006 and 2010, among the 45 sites studied in the studied area, 19 sites from the Parthian period were identified with the cultural materials of this period (Map 2) and (Table 1). Descriptively and in the field, the present study has examined the topography, geographical location, access, and water resources of the works, as well as the cultural materials and pathology of the sites; and by analyzing the data seeks to answer the following questions.

1. What is the type of settlement of Parthian sites in the studied area?
2. What are the reasons for the lack of evidence left over from Parthian residential architecture in the area and could the lack of evidence of permanent settlement in the area indicate a nomadic lifestyle?
3. What restrictions have prevented the formation of large Parthian cities and population centers in the studied area, and what is the characteristic of pottery of this period?

This research has been done by library and field studies. In addition to recording the exact geographical location with the device (GPS) and photographing it, for each ancient site, a descriptive report of the site, its exact address, and a sketch was drawn and recorded. The image and pottery table of each area were also prepared for further studies. The sketch and location of the ancient sites were prepared on the maps of 1/25000 along with aerial photographs. Pottery data were analyzed, studied, compared, and typologies to explain and classify cultural changes (although the type of surface graves was also examined). Most of the surveyed areas include cemeteries, and some are small settlements, so that out of 19 works, 16 works are cemeteries, 2 works (Charpe & Lachu) are cemeteries and open areas, and 2 areas (Sharf1 & Dogamian) have works of cemeteries and settlements, 1 area (Jalalie & Kaluraz) has settlement evidence (Table 2). Most of the burials were simple pits, stone tumulus, and cairn burials that are comparable to the Parthian sites of Shahpir, Shahrān, Chere, Khoram Rud, Lasoloukan, Vaskeh, and Miyan Rud (Table 2). Given the importance of the sun and its role in burial, the entrance of most burials was to the east, and they were located mostly on sloping lands with calcareous soils, overlooking valleys, on hills, near rivers, and springs. Given the existence of pastures, forests and water resources, it seems that the common way of life in the Parthian era, while familiarizing them with agriculture, was often animal husbandry and was generally based on the semi-nomadic method (vertical style). Along a valley from the lowest to the highest point above sea level, the similarity of pottery and burials illustrates this well. Since the nature of nomadic life has been fundamentally associated with the change of seasons and the transfer from one place to another, it has been effective in permanent settlement and light materials have been used for construction. The nomadic life, high humidity, and instability of eco-friendly materials such as wood are the reasons for the lack of architectural evidence in the region and rarely do inductive hills such as Kaluraz (Jalalie) remain. Limitations of environmental potentials or geomorphology of the region, such as the existence of valleys, sloping lands, lack of large, flat, and smooth lands have become obstacles to the formation of cities and large population centers in the region in this period. Although the existence of large Iron Age and historical cemeteries in the Rudbar region confirm the increase in population, very little architectural evidence,

limited population centers, and semi-nomadic lifestyle have not been ineffective in this regard, and as mentioned earlier, the similarity of the pottery found along a valley illustrates this point. The resulting pottery pieces are often red, orange, dark brown, and gray (generally Polished Ware). Out of 161 pieces of pottery, 80 included rims, which were often very similar to the Iron Age pottery of Gilan and are comparable to other pottery in Parthian areas such as Chere, Vaskeh, Lasoloukan, Khoram Rud, Shahrān and Shahpir (Bagherian, 2005) & (Herink, 1997). Other components include body, handle, floor, and base (Figure 1 b). Pottery is divided into two categories: decorative (91 pieces) and simple (70 pieces) (Figure 1a). Many of the pottery obtained with (proper baking and firm texture with clay coating) are red, orange, and brown (Tables 4, 5, 6, and 7), respectively. Most of the pottery decorations, including excised, added, cordage-added, compression finger, meander, graphic, polished wavy burnished with vertical and horizontal lines, maze polish inside the container were obtained (Tables 3, 4, 5, 6, and 7). Some of the decorations below the rim, such as the cross, the English M, or punctate, may have been the potter's own mark. In the present study, generally, the construction technique, typology of pottery, even the tradition of burial methods and tomb architecture from the Iron Age to the Parthian period continue with some differences (Herink, 1997) & (Azarnoosh, 1975). For instance, the tradition of entrancing burials and orienting graves to the east is abundantly observed in various types of pit burials, stone tumulus, stone framed, catacombs, collectives, and individual tombs, and in pottery, various forms of standing rims, vertical and slightly turned outwards, which are often polished, the continuity of Iron Age traditions can be seen.

Sources

- Azarnoosh, M. 1975. *Excavations of Sang Shir Enclosures*. In: Bagherzadeh, F. (ed.), *Proceedings of the 3rd Annual Symposium on Archaeological Research in Iran, Iranian Centre for Archaeological Research, Tehran*, pp. 100-126.
- Baghereyan, Mohamadreza. 2005. *Speculation in order to determine the sanctity of the archaeological site in Chere*, Unpublished. [In Persian].
- Fahemi, Seyed hamid. 2001. *Culture of Iron Age in the south west Coast of the Caspian Sea*, Tehran, Samira. [In Persian].
- Herink. Erani. 1997. *Iran's pottery in Parthian era*, translation by Hamideh Chubak, Tehran-cultural heritage organization of country (Institute). [In Persian].
- Keall, E.J and. Keall, M. J. 1981. *The Qal'eh-i Yazdigird Pottery: A Statistical Approach*, IRAN, Vol. 19, pp. 33-80.
- Khalatbari, Mohamadreza. 2006. *The preliminary report and the first exploration season in the settlement of Kaluraz*, the Cultural Heritage of Gilan province, Pajuh previous publishers. [In Persian].
- Kleiss, W. 1970. *Zur Topographie des Partherhanges in Bisutun*. AMI, 3: 133-168.
- Kleiss, W. 1973. *Qaleh zohak*. In *Azarbaijan*, AMI, N.F.6.
- Kambakhashfar, Seyfollah. 1965. *The phenomena and remains of the Parthian village in Germi of Moghan*. Journal of Historical Studies, Number 1, 3rd Year. [In Persian].
- Kleiss, W. 1970. *Zur Topographie des Partherhanges in Bisutun*. AMI, 3: 133-168.
- Lecomte, 1987. *La Ceramique Sassanide, in Fouilles de Tureng Tepe*. Sous La direction de Jean Deshayes par Remy Bouchard et Oliver Lecomte, paris : 93-113.
- Sanaei, Kobra and Colleagues. 2002. *the statistical calendar of Gilan, Rasht, Gilan, Gilan province management and planning organization*. Unpublished. [In Persian].
- Tadahiko, O. Nokandeh, J., Kazuya, Y. 2002. *Preliminary Report of the Iran Japan Joint Archaeological Expedition to Gilan*, First Season, 2001, Tehran-Tokyo.
- Tadahiko, O. Nokandeh, J and Kazuya, Y. 2004. *Preliminary Report of the Iran Japan Joint Archaeological Expedition to Gilan*, Second Season 2002.

بررسی و مطالعه باستان‌شناختی زیست‌گاه‌های دوره اشکانی حوزه دره سفیدرود رودبار^۱

علی کاظمی لویه

دانشجوی دکتری، گروه باستان‌شناسی، واحد ابهر، دانشگاه آزاد اسلامی، ابهر، ایران.

فرزاد مافی^۲

استادیار، گروه باستان‌شناسی، واحد ابهر، دانشگاه آزاد اسلامی، ابهر، ایران.

زرین فخار

استادیار، گروه باستان‌شناسی، واحد ابهر، دانشگاه آزاد اسلامی، ابهر، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۴/۳۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۳۰

علمی - پژوهشی

چکیده

توانمندی‌های زیست‌محیطی از جمله عبور رودخانه سفیدرود از بخش مرکزی رودبار در جنوب گیلان و قرار گرفتن آن بر روی مسیر ارتباطی فلات مرکزی با شمال ایران باعث شده تا از دیرباز این منطقه مورد توجه گروه‌ها و جوامع بشری باشد. از این رو موجب شده تا محوطه‌های بی‌شماری در سراسر منطقه به صورت تپه‌ها، گورستان‌ها و محوطه‌های باستانی پراکنده گردد. در خلال بررسی‌های انجام شده در سال‌های ۱۳۸۵ الی ۱۳۸۹ در منطقه مورد مطالعه، ۱۹ محوطه دوره اشکانی با مواد فرهنگی شاخص متعلق به این دوره شناسایی گشت. این پژوهش به شیوه توصیفی و میدانی به بررسی وضعیت توپوگرافی، موقعیت جغرافیایی، راه‌های دسترسی و منابع آبی آثار پرداخته و نیز مواد فرهنگی و آسیب‌شناسی محوطه‌ها را مورد مطالعه قرار داده است. اغلب محوطه‌های بررسی‌شده شامل گورستان و تعدادی نیز استقرارگاه‌های کوچک است. محدودیت پتانسیل‌های زیست‌محیطی از مهم‌ترین عواملی است که مانع شکل‌گیری شهرها و مراکز جمعیتی بزرگ در منطقه شده و با توجه به وجود مراتع، جنگل‌ها و منابع آبی، به نظر می‌رسد زندگی مردم منطقه ضمن آشنایی با کشاورزی مبتنی بر دامداری بوده و شیوه رایج زندگی نیز از نوع نیمه کوچروی (به سبک عمودی) بوده است. تشابه سفال‌ها و گورها در طول یک دره از پایین‌ترین تا مرتفع‌ترین نقطه ارتفاعی از سطح دریا به خوبی گویای این موضوع است در این بررسی اغلب سفال‌های ادوار تاریخی و اشکانی به رنگ قرمز، نارنجی، قهوه‌ای تیره و عموماً صیقلی به دست آمد و بیشتر گورها هم حفره‌ای ساده، پشته‌سنگی، دخمه‌ای، چهارچینه سنگی و بعضاً کلان سنگی است و از این حیث قابل‌مقایسه با سایر گورستان‌های هم‌دوره مانند طالش، رضوانشهر، دیلمان، املش، شاه‌پیر، چره در گیلان و گرمی در آذربایجان و بیستون در غرب کشور است. قطعات سفالی محوطه‌ها به دو نوع ساده و تزیینی تقسیم می‌شود و تعداد قطعات سفال‌های تزیینی بیشتر از گونه دیگر مشاهده شد.

واژه‌های کلیدی: رودبار، سفیدرود، زیست‌گاه‌های اشکانی، مواد فرهنگی، سفال

۱. مقدمه

شناخت مشخصات جغرافیایی محوطه‌های باستانی و فهم چگونگی پراکندگی آنها در سایر حوزه‌ها، در بازسازی بخش‌هایی از تاریخ مناطق مختلف مؤثر است و بدین دلیل است که امروزه در بسیاری از تحلیل‌های باستان‌شناسی، جغرافیا عامل مهمی در درک بهتر محوطه‌ها و الگوهای مؤثر بر شکل‌گیری و پراکندگی آنها محسوب می‌شود. با توجه به این‌که سراسر شاهنشاهی اشکانی دارای خرده‌فرهنگ‌های متفاوتی بوده، بسیاری از هنرها و فنون مردمان هر منطقه تحت تأثیر جغرافیایی که در آن واقع شده‌اند، شکل گرفته است. منطقه غرب ایران که دیرتر از سایر نقاط به تصرف آنان درآمد، با فرهنگ سفال‌گری مختص به خود از جمله مناطقی است که می‌تواند پاسخگوی بسیاری از ندانسته‌های ما در ارتباط با دوره اشکانی باشد. سرزمین گیلان و به

۱. مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری با عنوان مطالعه باستان‌شناختی سنت‌های تدفین عصر آهن گیلان با تأکید بر آثار شهرستان رودبار است.

mafifarzad@gmail.com

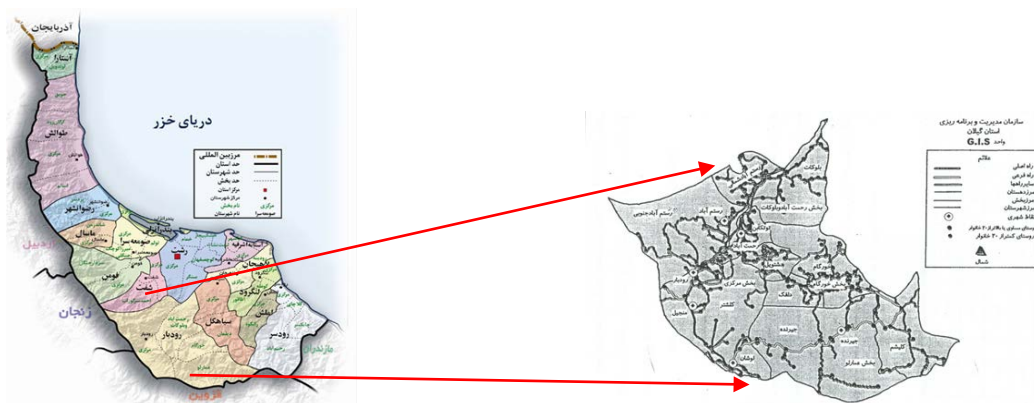
۲. رایانامه نویسنده مسئول:

ویژه منطقه رودبار و بخش مهمی از آن با نام بخش مرکزی، بیان‌گر اهمیتی بسزا در طی این دوره بوده و تحقیق پیش رو نتیجه مطالعات تخصصی مربوط به دوره اشکانی در منطقه یاد شده است. منطقه رودبار از جمله مناطقی است که به واسطه دارا بودن شرایط خاص زیست‌محیطی و ویژگی‌های منحصر به فرد اقلیمی، پتانسیل و توانمندی لازم جهت معیشت گروه‌های خاص بشری را دارا بوده و به همین دلیل از دیرباز یکی از مناطق مورد توجه و محل استقرار جوامع انسانی بوده است. بخش‌های مرکزی از توابع شهرستان رودبار شواهدی از دوره‌های مختلف به شکل تپه‌ها، گورستان‌ها و مراکز بزرگ و کوچک استقرار را در بر دارد که انجام مطالعات باستان‌شناختی بر روی آنها می‌تواند ما را در درک و دریافت تحولات و تطورات فرهنگی آن در گذر زمان یاری دهد. در این بین پی بردن به وضعیت فرهنگی منطقه در دوران تاریخی و به ویژه اشکانی یکی از اولویت‌های پژوهش‌های باستان‌شناسی منطقه است. با توجه به موارد مذکور، نگارندگان در پی جوابی منطقی برای سؤالات زیر در ارتباط با منطقه مورد مطالعه هستند:

۱. نوع استقرارهای محوطه‌های اشکانی منطقه مورد مطالعه چگونه است؟
۲. دلایل کمبود شواهد باقی‌مانده از معماری مسکونی دوره اشکانی در منطقه چیست و آیا کمبود شواهد استقرار دائم در منطقه، می‌تواند بیانگر شیوه زندگی کوچ‌روی آنان باشد؟
۳. چه محدودیت‌هایی مانع شکل‌گیری شهرها و مراکز جمعیتی بزرگ اشکانی در محدوده مورد مطالعه شده و شاخصه سفال این دوره در منطقه چیست؟

۲. موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

استان گیلان در شمال کشور قرار گرفته و دارای ۱۶ شهرستان است. شهرستان رودبار در ۳۶ درجه و ۳۲ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۸ دقیقه عرض شمالی و ۴۹ درجه و ۱۱ دقیقه تا ۵۰ درجه و ۵ دقیقه طول شرق در جنوب استان گیلان قرار دارد (ثنایی و همکاران، ۱۳۸۱: ۶۳؛ نقشه ۱ الف و ب).

نقشه ۱- الف)، نقشه شهرستان‌های استان گیلان (نقشه ۱- ب). نقشه شهرستان دهستان‌ها، بخش‌ها

Map 1a. Map of Cities of Gilan Province

Map 1b. Map of Rudbar City Separately by Villages, Districts

۳. پیشینه مطالعات باستان‌شناختی رودبار به تفکیک

مطالعه و بررسی پژوهش‌های باستان‌شناختی در گیلان قدمتی یک‌صد ساله دارد. پس از گذشت صدسال از باستان‌شناسی منطقه شمال کشور، با توجه به این‌که بیشتر کاوش‌ها در مناطق گورستانی انجام پذیرفته است، (Egami, et al. 1965. Negahban 1968., Hakemi, 1968. Morgan, 1905). نگهبان، ۱۳۴۳. ۱۳۶۸. موسوی، ۱۳۸۰. کامبخش‌فر، ۱۳۷۴. فلاحیان، ۱۳۸۲: ۲۳-۲۱۷. جهانی، ۱۳۸۲: ۲۱۶-۱۸۹)، قطعاً نمی‌تواند به گاهنگاری سفال گیلان کمک شایانی نماید و پر واضح است که با گمانه‌زنی و کاوش در محوطه‌های استقرار که نظایر آن در گذشته بسیار کم بوده (به‌جز چند مورد محدود در دوگامیان، کلورز، پیلاقعه مارلیک، قلعه‌رودخان و مسجد اسپی مزگت) و با وجود گزارش‌های اندک برخی محوطه‌ها، نمی‌تواند راهگشای شناسایی سفال و شاخصه‌های سفالی این منطقه باشد. تاکنون هیچ‌گونه بررسی باستان‌شناختی و مطالعه دقیقی بر اساس روش‌های علمی رایج در پژوهش‌های باستان‌شناختی به طور تخصصی در رابطه با دوره اشکانی در شهرستان رودبار انجام نگرفته است؛ با این وجود پژوهش‌هایی که در خصوص موضوع تحقیق قابل ذکر و استناد هستند شامل موارد زیر است:

نگهبان (۱۳۶۸) طی کاوش محوطه مارلیک روستای نصفی شهرستان رودبار در سال ۱۳۴۱-۱۳۴۰، (گورستان و تپه استقرار پیلاقعه) ۵۳ گور باستانی متعلق به اواخر هزاره دوم و اوایل هزاره اول ق.م را کشف کرد که از داخل آنها صدها اشیاء متنوع و کم‌نظیر شامل جام‌های زرین و سیمین، ابزارآلات رزمی، لوازم زینتی، سفالینه‌ها در فرم‌های متنوع، مهرها و الواح به دست آمد. کامبخش‌فرد، (۱۳۴۷) به بررسی و گمانه‌زنی محوطه‌های طلار، کینج و محمدآباد پرداخت و هم‌زمان حاکمی طی سه سال متوالی (۱۳۴۴ تا ۱۳۴۶) محوطه جوبن، لیلی جان، ناوه، سیاه در و کلورز را مورد بررسی قرار داد. این حفاری‌ها موجب کشف گورهای از اواخر هزاره دوم ق.م تا دوره اسلامی گردید. فوکائی محوطه‌های کهن‌بار، جنگل آشورمحمد، قورش، شاه‌پیر، گچسر و رزک را در روستای حلیمه‌جان رودبار و محوطه‌های لمه زمین و امامزاده محتشم را در روستای شهران رودبار مورد حفاری قرار داد که بر مبنای گزارش ارائه‌شده با عنوان حلیمه جان ۱ و ۲، آثار به‌دست‌آمده را متعلق به اواخر دوره مفرغ تا نیمه اول هزاره اول ق.م و دوره‌های اشکانی و ساسانی معرفی، تفسیر و تشریح نمود (Fokaei, 1978). کاوش خلعتبری (۱۳۶۵) در گورستان جمشیدآباد، منجر به دستیابی ۷ گور و تعدادی اشیاء کنار اجساد شد. خلعتبری (۱۳۸۴) با کاوش تپه جلالیه کلورز بقایای مسکونی مربوط به عصر آهن تا دوران پارتنی را کشف و معرفی کرد. علاوه بر موارد فوق، می‌توان به بررسی و کاوش‌های زیر که در منطقه مورد مطالعه و سایر نقاط صورت پذیرفته، اشاره نمود: کاوش باستان‌شناسی در محوطه کلورز (خلعتبری ۱۳۷۸)، بررسی باستان‌شناختی در محوطه جنوب‌غربی دریای خزر (فهیمی، ۱۳۸۱)، کاوش باستان‌شناسی در محوطه و سکه (خلعتبری، ۱۳۷۹)، بررسی باستان‌شناسی در محوطه جمشیدآباد گیلان (فلاحیان، ۱۳۸۰)، پژوهش‌های باستان‌شناختی محوطه‌های غربی سفیدرود (نوکنده، ۱۳۸۰ و ۱۳۸۱). حفاری اضطراری در روستای چره شهرستان رودبار (باقریان، ۱۳۸۴، چاپ‌نشده). پژوهش‌های باستان‌شناختی هیئت مشترک ایران و ژاپن در کرانه‌های غربی سفیدرود گیلان از سال ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۴ و گمانه‌زنی تپه جلالیه کلورز توسط هیئت مشترک گروه ایرانی و ژاپنی به ترتیب با سرپرستی نوکنده و اوتسو (۱۳۸۲).

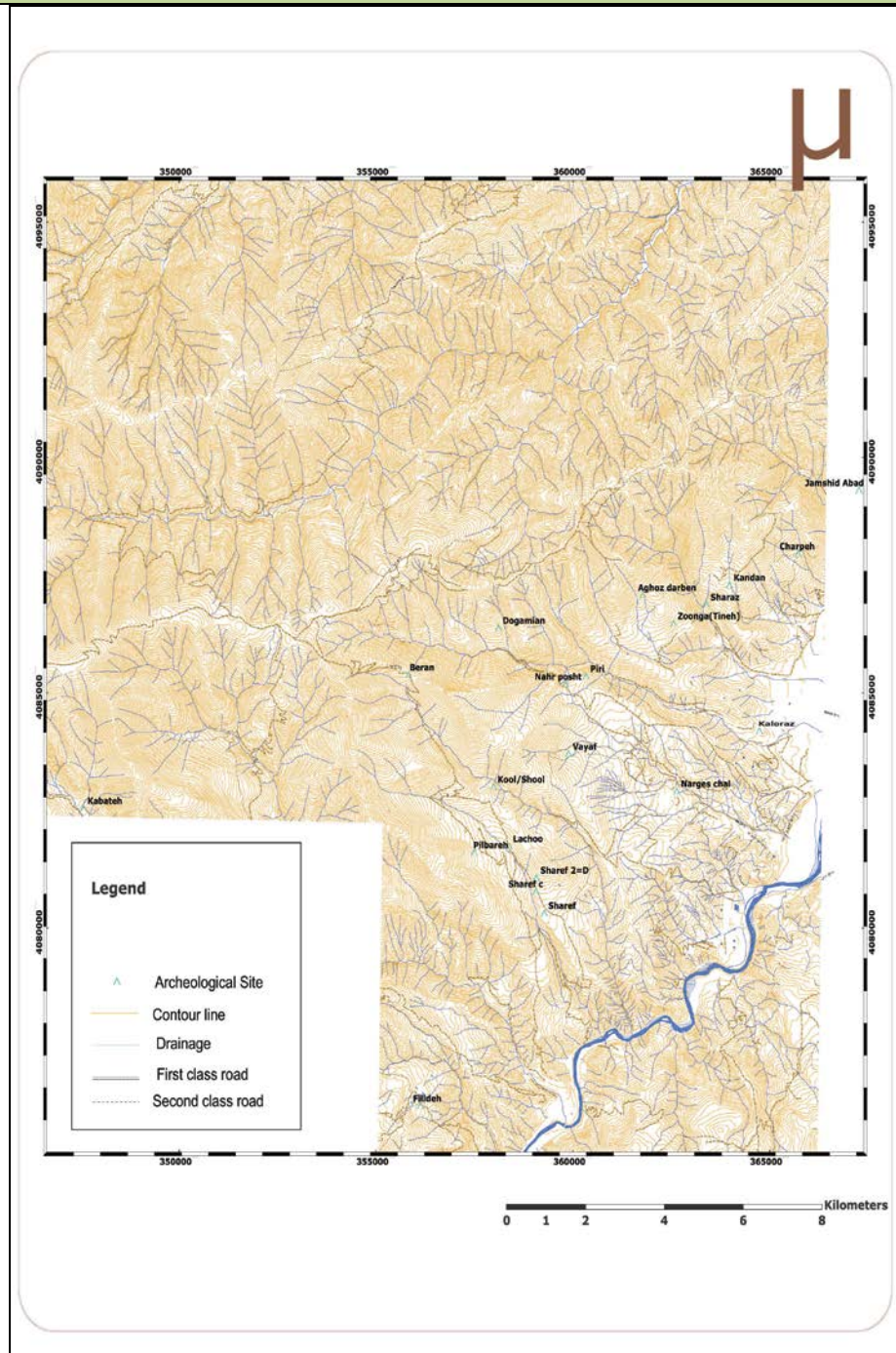
۴. روش تحقیق

انجام این پژوهش به وسیله مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی صورت گرفته است. برای هر محوطه باستانی علاوه بر ثبت موقعیت دقیق جغرافیایی با دستگاه (GPS) و عکاسی از آن، گزارش توصیفی محوطه، آدرس و کروکی دقیق آن ترسیم و ثبت شد و تصویر و جدول سفال هر محوطه نیز جهت انجام مطالعات بعدی تهیه گردید. تهیه کروکی و جانمایی نقاط باستانی بر روی نقشه‌های ۱/۲۵۰۰۰ به همراه عکس‌های هوایی صورت گرفت.

۵. تجزیه و تحلیل

۵-۱ بررسی محوطه‌ها در بخش مرکزی شهرستان رودبار

اغلب محوطه‌های بررسی شده شامل محوطه‌های گورستانی و بعضاً استقرار از عصر آهن، تاریخی و اسلامی می‌باشند. نوع قبور و سفال‌های به دست آمده با توجه به تطبیق و مقایسه آنها با دیگر محوطه‌های گیلان و مناطق همجوار، نشان از تعلق آنها به ادوار فوق‌الذکر دارد. مکان‌گزینی محوطه‌ها و استقرارشان از هزاره دوم، به دلیل وجود منابع و پتانسیل‌های محیطی چون منابع آب، زمین‌های مسطح (مرتع و یا کشاورزی) و حتی جنگل و رودخانه بوده است. این محوطه‌ها در طرفین رودخانه‌ها و دره‌ها و در نزدیکی چشمه‌ها و زمین‌های باز تا نقاط ارتفاعی در ابعاد و اندازه‌های مختلف امتداد دارند. بیشتر گورستان‌ها در زمین‌های پرشیب و آهکی که مورد تهاجم گسترده حفاری‌های غیرمجاز واقع شده است، قرار گرفته‌اند. با توجه به این‌که ماهیت و نوع استقرارها در تحلیل باستان‌شناختی وضعیت فرهنگی منطقه در دوره اشکانی مدنظر است، لذا ابعاد، اندازه‌ها، موقعیت مکانی و توزیع فضایی محوطه‌های باستانی منطقه نیز به دقت مورد مطالعه قرار گرفته و بر اساس آنها به منظور تحلیل نهایی وضعیت فرهنگی منطقه، الگوی استقراری و پراکنش فضایی محوطه‌ها بررسی شدند. جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات، سفال‌ها، مطالعه، مقایسه و گونه‌شناسی شدند تا تغییرات فرهنگی تبیین و طبقه‌بندی گردند. بررسی به عمل آمده حاصل ۵ سال کار مداوم در پایگاه میراث فرهنگی شهرستان رودبار واقع در رستم‌آباد و همکاری با هیئت‌های مختلف ایرانی و خارجی است. موقعیت دقیق هر کدام از آثار با یک کد با عنوان MA که برگرفته از حرف اول و دوم نام تپه مارلیک است، انتخاب گردید. در این تحقیق تعداد ۴۵ محوطه شناسایی شدند که از این تعداد ۱۹ محوطه آن شاخص و دارای آثار و بقایایی از دوره اشکانی هستند (نقشه ۲ و جدول ۱).

نقشه ۲) پراکندگی آثار دوره اشکانی بخش مرکزی رودبار بر روی نقشه ۱/۲۵۰۰۰ (نگارندگان، ۲۰۱۹)
Map 2) Scattering of Parthian Works in the Central Part of Rudbar on Map 1.25000 (Authors, 2019)

جدول ۱). مشخصات محوطه‌های دوره تاریخی و اشکانی بخش مرکزی رودبار (نگارندگان، ۱۳۹۸)
 Table 1). Detail Information of the Historical and Parthian Sites of the Central Part of Rudbar
 (Authors, 2019)

ردیف	نام محوطه	کد محوطه	نام بخش	عرض جغرافیایی n	طول جغرافیایی e	ارتفاع از سطح آب‌های آزاد	مساحت (هکتار)	دوره
۱	محوطه فیله	۱۹Ma	مرکزی	۳۶,۴۹,۱۳.۴	۰۴۹,۲۳,۱۲.۷	۷۵۱	۳	تاریخی. اسلامی. اشکانی
۲	گورستان شارف ۱	۱۸Ma	مرکزی	۳۶,۵۱,۲۸.۰	۰۴۹,۲۵,۱۶.۹	۷۶۰	۱/۵	هزاره اول و دوم. تاریخی. اشکانی
۳	گورستان شارف ۲	۱۷Ma	مرکزی	۳۶,۵۱,۵۲.۳	۰۴۹,۲۵,۰۸.۳	۸۳۶	۰/۶	هزاره اول و دوم. اشکانی. اسلامی
۴	گورستان شارف ۳	۱۶Ma	مرکزی	۳۶,۵۱,۴۲.۹	۰۴۹,۲۵,۰۸.۲	۸۰۱	۰/۲	ساسانی. اشکانی
۵	گورستان کول و شول	۱۵Ma	مرکزی	۳۶,۵۲,۵۴.۴	۰۴۹,۲۴,۲۳.۰	۹۸۲	۰/۲۵	هزاره اول. اشکانی. ساسانی
۶	محوطه برن	۱۴Ma	مرکزی	۳۶,۵۴,۱۰.۷	۰۴۹,۲۲,۵۴.۶	۱,۴۷۹	۶	تاریخی. اشکانی
۷	محوطه لاجو	۱۳Ma	مرکزی	۳۶,۵۲,۱۳.۸	۰۴۹,۲۴,۳۸.۹	۸۹۲	۲/۴	تاریخی. اشکانی. اسلامی
۸	گورستان پیل بره	۱۲Ma	مرکزی	۳۶,۵۲,۰۸.۹	۰۴۹,۲۴,۰۴.۲	۱,۰۲۲	۱	هزاره اول. اشکانی. ساسانی
۹	گورستان نرگس چال	۱۱Ma	مرکزی	۳۶,۵۲,۵۳.۹	۰۴۹,۲۷,۳۱.۱	۴۰۷	۰/۰۹۶	هزاره اول. اشکانی. ساسانی. اسلامی
۱۰	محوطه نهرپشت	۱۰Ma	مرکزی	۳۶,۵۴,۰۶.۲	۰۴۹,۲۵,۳۵.۶	۸۱۴	۳	تاریخی. اشکانی. اسلامی
۱۱	گورستان ویاف	۹Ma	مرکزی	۳۶,۵۳,۱۸.۱	۰۴۹,۲۵,۳۹.۶	۷۴۹	۳	تاریخی. اشکانی. اسلامی
۱۲	گورستان پیری	۸Ma	مرکزی	۳۶,۵۴,۱۱.۹	۰۴۹,۲۵,۵۶.۴	۷۵۱	۳	هزاره اول. اشکانی. ساسانی
۱۳	محوطه دوگامیان	۷Ma	مرکزی	۳۶,۵۴,۴۰.۴	۰۴۹,۲۴,۲۶	۹۸۰	۱۲/۵	هزاره اول و دوم. عصر آهن

۲ اشکانی. ساسانی.اسلامی								
هزاره اول.اشکانی. اسلامی	۱/۲	۴۳۲	۰۴۹,۲۷,۵۹۰	۳۶,۵۵,۰۲۰۹	مرکزی	۶Ma	گورستان شارز	۱۴
اواخر عصر آهن ۲ و ۳ هزاره اول.اشکانی ساسانی.اسلامی	۰/۸۶	۲۵۰	۰۴۹,۲۸,۵۸۰	۳۶,۵۳,۳۷۰۴	مرکزی	۵Ma	محوطه جلالیه	۱۵
تاریخی.اشکانی. اسلامی	۶	۸۶۶	۰۴۹,۲۶,۵۹۰۶	۳۶,۵۵,۰۸۰۰۶	مرکزی	۴Ma	محوطه آغوزدارین	۱۶
هزاره اول.تاریخی. اشکانی.اسلامی	۵	۶۳۱	۰۴۹,۲۷,۳۴۰۱	۳۶,۵۴,۵۲	مرکزی	۳Ma	گورستان تینه	۱۷
هزاره اول.اشکانی. ساسانی	۹	۶۴۸	۰۴۹,۲۸,۰۵۰	۳۶,۵۵,۳۹۰۲	مرکزی	۲Ma	گورستان مالگاه(کندان)	۱۸
هزاره اول.اشکانی. ساسانی.اسلامی	۱۲/۵	۵۰۸	۰۴۹,۲۹,۳۲۰۴	۳۶,۵۵,۳۹۰۲	مرکزی	۱Ma	محوطه چرپه	۱۹

۵-۲ ویژگی‌های محوطه‌های اشکانی منطقه مورد مطالعه

همان‌طور که ذکر گردید، بر اساس مطالعات و بررسی‌های صورت گرفته در منطقه مورد مطالعه، تعداد ۱۹ محوطه با داده‌های مشخص دوره اشکانی شناسایی گردید که تمامی این محوطه‌ها از نظر نوع استقرار در سه گروه زیر جای می‌گیرند:

الف. محوطه‌های گورستانی بدون استقرار شامل ۱۱ مورد است. ب. محوطه‌های گورستانی به همراه محوطه باز شامل ۷ محوطه است. ج. محوطه‌های منحصراً دارای آثار محوطه‌های باز و استقرار فصلی که تنها شامل محوطه (جلالیه-کلورز) است (جدول ۲). بر این اساس باید گفت که بیشتر محوطه‌های بررسی شده شامل محوطه‌های گورستانی بوده که از نظر ابعاد با یکدیگر متفاوت می‌باشند. این گورستان‌ها بیشتر در زمین‌ها و خاک‌های آهکی و همچنین زمین‌هایی که دارای شیب بوده و به لحاظ حاصلخیزی و کشاورزی از فضای کمتری برخوردارند، قرار گرفته‌اند. شیب زمین‌ها، عدم استعداد کشاورزی و حاصلخیزی، آهکی بودن، نزدیکی به رودخانه‌ها و چشمه‌ها و قرار گرفتن آنها در سمت طلوع خورشید از جمله عوامل قرارگیری گورستان‌های اشکانی است. بیشتر گورستان‌های بررسی شده، شامل گورهای چاله‌ای ساده، سنگچین و دخمه‌ای دارای اتاق تدفین بوده که با یک در سنگی از قسمت راهروی ورودی جدا می‌شوند. به نظر هرینک این‌گونه گورها (اتاق تدفین و سردابه) با راهرو یا کاتاکومب در منطقه گیلان، ویژگی و شاخصه اصلی گورهای اشکانی است که در این رابطه می‌توان به گورستان‌های شارف ۱، دوگامیان، شارف ۲، پیل بره و ویاف اشاره کرد. غیر از گورستان‌ها، تنها محوطه‌ای که آثار معماری و استقرار آن طبق کاوش‌های باستان‌شناختی مشخص گشته، تپه

کلورز (جلالیه) است. طبق کاوش‌های علمی صورت پذیرفته در سال‌های ۱۳۸۷-۱۳۸۱ توسط هیئت‌های ایرانی و خارجی، در سطح تپه کلورز آثار دیواری محکم و قطوری دور تا دور محوطه کشیده شده که نشان از ساخت دژ و یا قلعه تدافعی است. در میان سایر محوطه‌های مورد مطالعه، محوطه دوگامیان با وسعت ۱۲۵۰۰۰ مترمربع بزرگ‌ترین سایت در بررسی و تحقیق حاضر است.

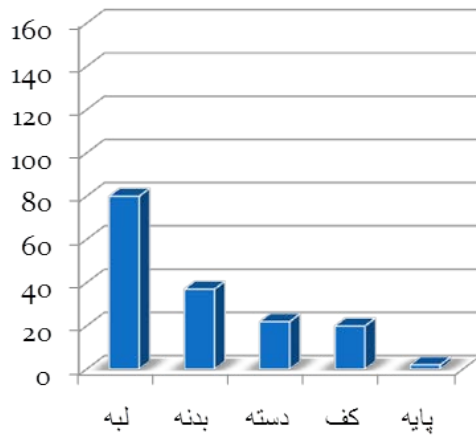
جدول ۲). مشخصات نوع محوطه‌ها (نگارندگان، ۱۳۹۸)

Table 2). Type of Sites and Their Location (Authors, 2019)

نام محوطه	نوع محوطه	نوع قبور	منبع آبی
شارف ۲	گورستان	دخمه‌ای - چاله‌ای ساده	رودخانه - چشمه
شارف ۳	گورستان	چاله‌ای ساده - سنگ‌چین	رودخانه - چشمه
تپه کول و شول	گورستان	دخمه‌ای - چاله‌ای ساده	رودخانه - چشمه
پیل بره	گورستان	دخمه‌ای - چاله‌ای ساده	رودخانه
نرگس چال	گورستان	چاله‌ای ساده - پشته سنگی -	رودخانه
ویاف	گورستان	دخمه‌ای - چاله‌ای ساده	چشمه
پیری	گورستان	چاله‌ای ساده - سنگ‌چین	چشمه
شارز	گورستان	چاله‌ای ساده	چشمه
تینه	گورستان	دخمه‌ای - چاله‌ای ساده	چشمه
مالگاه (شیمام)	گورستان	دخمه‌ای و چاله‌ای ساده	چشمه
آغوزداربن	گورستان	چاله‌ای ساده - سنگ‌چین	چشمه
چریه	گورستان - محوطه باز	چاله‌ای ساده	چشمه
لاچو	گورستان - محوطه باز	چاله‌ای ساده - سنگ‌چین	رودخانه - چشمه
فیلیده	گورستان - محوطه باز	(در اطراف محوطه، گورستان چاله‌ای ساده - سنگ‌چین)	چشمه
برن	گورستان - محوطه باز	(در اطراف محوطه، گورستان چاله‌ای ساده)	چشمه
نهرپشت	گورستان - محوطه باز	(در اطراف محوطه، گورستان چاله‌ای ساده - سنگ‌چین)	رودخانه - چشمه
شارف ۱	گورستان - محوطه باز	خمره‌ای (با توجه به شکل و نوع تکه سفال‌ها) - چاله‌ای ساده و سنگ‌چین	رودخانه - چشمه
دوگامیان	گورستان - محوطه باز	چاله‌ای ساده - پشته سنگی - سنگ‌چین	رودخانه - چشمه
تپه جلالیه	استقراری	-	رودخانه - چشمه

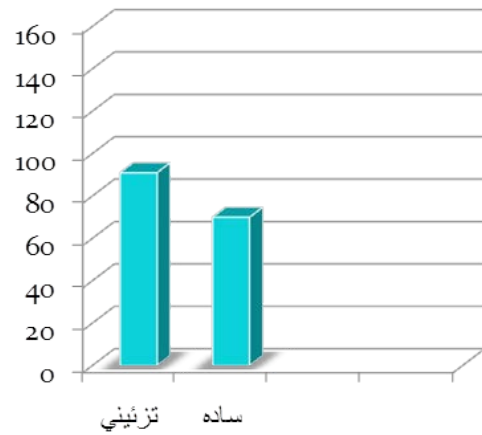
۷-۳ داده‌های سفالی

سفال‌ها بیشترین شواهد فرهنگی این منطقه بوده که از تعداد ۱۶۱ قطعه سفال تعداد ۸۰ قطعه لبه، تعداد ۳۷ قطعه بدنه، تعداد ۲۲ قطعه دسته، تعداد ۲۰ قطعه کف، تعداد ۲ قطعه پایه هستند. همچنین از نظر شاخصه منقوش یا ساده نیز، از این تعداد سفال، ۹۱ قطعه با نقش تزئینی و تعداد ۷۰ قطعه ساده هستند (نمودار ۱. الف و ب).

نمودار ۱.ب. نوع سفال‌ها (نگارندگان، ۱۳۹۸)

Chart 1.B. Type of pottery

نمودار ۱.الف. سفال‌های منقوش و ساده (نگارندگان، ۱۳۹۸)

Chart 1.A Painted and Plain pottery (Authors, 2019)

سفال، بیشترین شواهد فرهنگی حاصل از محوطه‌های مورد مطالعه است. این آثار به دو روش دست‌ساز و چرخ‌ساز ساخته شدند. اغلب سفال‌ها را لعاب‌های گلی به ترتیب گلی قرمز و گلی نارنجی و قهوه‌ای پوشانده است و بیشتر آنها دارای صیقل می‌باشند. نقوش تزیینی همچون: نقش‌های کنده موج، طنابی، نقوش تزیینی رنگی، افزوده، افزوده و ریسمانی، انگشت‌فشاری، دندان‌های، خطی، موج، صیقلی داغدار، خطوط عمودی و افقی، صیقلی پیچدار در درون ظروف، صیقلی بر روی زمینه مات، صیقلی داغدار، خطوط عمودی و افقی در ظروف دهانه گشاد به صورت متضاد بر روی زمینه مات و اثر چرخ سفالگری در داخل ظروف دهان تنگ، همگی از شواهد سفال‌های اشکانی منطقه شمال کشور و رودبار هستند (هرینک، ۱۳۷۶: ۱۷۱-۱۷۵؛ جدول ۳).

جدول ۳. مشخصات سفال‌های تزیینی (نگارندگان، ۱۳۹۸)

Table 3). Details of Decorative Pottery (Authors, 2019)

ردیف	نوع تزیین	تعداد	محوطه‌های شناسایی شده	ردیف	نوع تزیین	تعداد	محوطه‌های شناسایی شده
۱	نقش کنده موج	۳۱	لاچو، نهرپشت و دوگامیان	۱۲	نقش هندسی منقوش	۱	شارف ۱
۲	نقش کنده لوزی شکل و معمولی	۹	فیلیده، شارف ۲، برن، لاچو، نهرپشت، ویاف، پیری، دوگامیان، شارف، کلورز، مالگاه، چریه، سرشیمام، آغوزدارین، تینه	۱۳	نقش کنده زیگزاگی	۱	شارف ۲
۳	نقش کنده طنابی	۹	فیلیده، شارف ۲ و ۳، نهرپشت، شارف، سرشیمام، ویاف	۱۴	نقش کنده مارپیچی	۱	شارف ۳
۴	نقش افزوده طنابی	۷	فیلیده، شارف ۳، برن، دوگامیان، تینه	۱۵	نقش ضربدری	۱	شول و کول
۵	نقش تزیینی رنگی	۴	فیلیده، نهرپشت	۱۶	نقش ۷ - ۸	۱	کلورز، شول و کول
۶	افزوده	۳	فیلیده، لاچو، نهرپشت، دوگامیان، کلورز، آغوزدارین				
۷	نقش پیچ‌های صیقلی داغدار	۲	نهرپشت، فیلیده				
۸	نقش عمودی افقی هندسی داغدار	۲	لاچو، نهرپشت				
۹	نقش کنده دایره‌ای	۲	نهرپشت، شول و کول				
۱۰	نقش نقطه‌چین زیرین	۲	شول و کول				
۱۱	نقش کنده افقی موازی داغدار	۲	لاچو، نهرپشت				

در بین نقوش تزئینی سفال‌ها، تزئینات طنابی، انگشت‌فشاری و کنده اگرچه از دوره مفرغ تا عصر اسلامی وجود دارد ولیکن تنوع این‌گونه نقوش در دوره اشکانی بیشتر مشاهده می‌شود (کامبخش‌فرد، ۱۳۷۹: ۴۲۹-۳۹۲) که آثار قلعه زهاک (فندگر، چاپ‌نشده) و قلعه یزدگرد (kleiss, 1973) و تو رنگ تپه (Lecomte 1987) و تپه یاخوسین (keall, 1981:fig 17 – 15) و فیلیده (فهیمی، ۱۳۸۱: ۱۲۵-لوح ۵). تپه کلورز (جلالیه) (خلعتیری، ۱۳۸۷: ۲۰۸ و fig-10, 2) نیز مؤید این مطلب است. این نقوش بیشتر در زیر لبه سفال‌ها دیده می‌شود. نقش طنابی در برخی محوطه‌ها چون دوگامیان و شارف ۲ بر روی بدنه سفال‌های ضخیم قرار دارد. بر اساس کاوش‌های آقای کامبخش‌فرد در گرمی، احتمال تدفین‌های خمره‌ای در این سراچه‌ها نیز وجود دارد. در ارتباط با سفال‌های لعاب‌دار غلیظ گلی باید عنوان کرد که این گروه از سفال‌ها بیشتر در محوطه‌های فیلیده و شارف ۱ و ۲ و دوگامیان و جلالیه (کلورز) شناسایی شده است. این لعاب به لحاظ ظاهری، جلا و نمای زیبایی به سفال می‌بخشد و نشان از پیشرفت فن سفال‌گری در این دوره دارد. همچنین سفال نوع جلینگی حاصل از بررسی‌های سطحی سه محوطه جلالیه، نهرپشت فیلیده، که پیش از این بیشتر در نقاط غرب و جنوب غرب رواج داشت و در منطقه گیلان هیچ نمونه‌ای به دست نیامده بود، مؤید این مطلب می‌تواند باشد که با کاوش‌های هدفمند، شاید بتوان نمونه‌های دیگری را نیز پیدا کرد. با به دست آمدن سفال نوع جلینگی در منطقه رودبار، شاید بتوان گفت که در طی این دوره، بین این حوزه با سایر حوزه‌ها یا مناطق دیگر، ارتباطات برون منطقه‌ای وجود داشته و تنها به سبک‌های محلی سفال‌گری متکی نبوده است. در تحقیق حاضر نمونه سفال، طرح و مشخصات سفال چهار محوطه شامل فیلیده و شارف ۱، جلالیه (کلورز) و مالگا (سرشیمام) به عنوان نمونه آمده است (جداول ۷-۴؛ تصاویر ۴-۱).

جدول ۴- مشخصات سفال‌های محوطه فیلیده (نگارندگان، ۱۳۹۸)

Table 4). Details of Pottery in Filide Site (Authors, 2019)

وضعیت	رنگ خمیره	چسباننده ماده	نوع پوشش	رنگ پوشش درونی	رنگ پوشش بیرون	ساخت	پخت	نوع تزئین	منابع مقایسه	تصویر سفال مقایسه‌ای
لبه	آجری	کانی	گلی	آجری قرمز	کرم قرمز	چرخ‌ساز	کامل	منقوش (جلینگی منقوش)	Azarnoush-1975-fig163 هرینگ، ۱۳۷۶، شکل ۱۵ شماره ۱ ص ۱۱۸	هد بنک
لبه	خاکستری	کانی	گلی رقیق	قرمز رنگ	قرمز	چرخ‌ساز	ناقص	-	هرینگ، ۱۳۷۶، شکل ۲۵ شماره ۴، ص ۱۷۴	
لبه	خاکستری	کانی	گلی	آجری	قرمز کم رنگ	چرخ‌ساز	ناقص	کنده بر روی لبه	فهیمی ۱۳۸۱ شکل ۲ ص ۱۲۷	
لبه	خاکستری	کانی، سنگریزه و دانه‌های آهکی	گلی غلیظ	قرمز غلیظ	قرمز غلیظ	چرخ‌ساز	ناقص	کنده برجسته طنابی شکل	Tadahiko, 2002, :fig.50	
لبه	خاکستری	کانی، سنگریزه و دانه‌های آهکی	گلی غلیظ	قرمز غلیظ	قرمز غلیظ	چرخ‌ساز	ناقص	کنده برجسته طنابی شکل	Kleiss-1970:Abb.27 P 165 Tadahiko et al, 2002. fig50	
لبه	آجری کمرنگ	کانی، سنگریزه و دانه‌های آهکی	گلی غلیظ	قرمز غلیظ	قرمز غلیظ	چرخ‌ساز	کامل	افزوده طنابی کنده شد	فهیمی ۱۳۸۱ شکل ۵ ص ۱۲۵ باقریان ۱۳۸۴ چاپ‌نشده Tadahiko et al, 2002-fig50	Tadahiko

	فهمیمی ۱۳۸۱ شکل ۶ ص ۱۲۵ Tadahiko et al, 2004-fig50	افزوده طناب‌بافی روی لبه و کف	کامل	دست‌ساز	قرمز غلیظ	قرمز غلیظ	گلی غلیظ	کانی، سنگریزه و دانه‌های آهکی	آجری	لبه
	فهمیمی ۱۳۸۱ شکل ۲ ص ۱۲۵	کنده- لوزی شکل	ناقص	چرخ‌ساز	قرمز رقیق	قرمز رقیق	گلی رقیق	کانی، سنگریزه و دانه‌های آهکی	خاکستری	لبه
	Tadahiko et al, 2002, fig 47. P. 38, N: 6&8	افزوده- دالبری شکل ۲ مثلثی	ناقص	چرخ‌ساز	قرمز رقیق	قرمز رقیق	گلی رقیق	کانی، سنگریزه و دانه‌های آهکی	خاکستری	لبه
	Tadahiko et al, 2002, fig 55. P. 38, N: 6&8	افزوده- دالبری شکل	ناقص	چرخ‌ساز	قرمز رقیق	گلی آجری	گلی رقیق	کانی، سنگریزه و دانه‌های آهکی	خاکستری	لبه
	Tadahiko et al, 2002, fig 55. P. 39	-	ناقص	دست‌ساز	قرمز غلیظ	قرمز غلیظ	گلی غلیظ	کانی، سنگریزه و سیاه قرمز	خاکستری	دسته
	خلعتبری ۱۳۸۷ شکل ۶ ص ۲۱۰	صیقلی داغدار	کامل	چرخ‌ساز	قرمز	نارنجی کم‌رنگ	گلی	کانی ظریف	آجری	بدنه
	هرینک ۱۳۷۶ شماره ۴ ص ۱۷۲	-	ناقص	دست‌ساز	قرمز	آجری کم‌رنگ	گلی	کانی، سنگریزه ریز سیاه و قرمز	آجری کم رنگ	کف
	هرینک ۱۳۷۶ شماره ۱ ص ۱۷۴	-	ناقص	چرخ‌ساز	قرمز کم‌رنگ	قرمز کم‌رنگ	گلی	کانی	آجری کم‌رنگ	کف

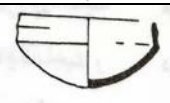
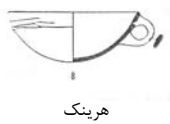

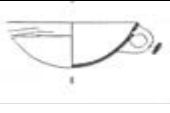
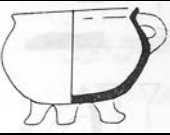

جدول ۵. مشخصات سفال‌های گورستان شارف (۱) (نگارندگان، ۱۳۸۹)

Table 5). Details of Pottery in Sharaf (1) Cemetery (Authors, 2010)

تصویر سفال مقایسه‌ای	منابع مقایسه	نوع تزیین	پخت	ساخت	رنگ پوشش بیرون	رنگ پوشش درونی	نوع پوشش	ماده چسباننده	رنگ خمیره	وضعیت
	فهمیمی ۱۳۸۱ شکل ۳ ص ۱۲۵	-	کامل	چرخ‌ساز	قرمز	قرمز	گلی غلیظ	کانی	آجری روشن	لبه
	هرینک ۱۳۷۶ شکل ۷ ص ۱۲۵	هندسه منقوش	کامل	چرخ‌ساز	قرمز	نخودی	گلی	کانی	نخودی	لبه
	هرینک ۱۳۷۶ شکل ۲۷ شماره ۴ ص ۱۷۸ باقریان، ۱۳۸۴، چاپ‌نشده	-	کامل	چرخ‌ساز	قرمز	سیاه	گلی غلیظ	کانی	خاکستری	لبه
	هرینک ۱۳۷۶ شکل ۲۴ شماره ۴ ص ۱۷۲	-	کامل	چرخ‌ساز	قرمز غلیظ	قرمز	گلی غلیظ	کانی	خاکستری	لبه
	هرینک ۱۳۷۶ شکل ۲۶ شماره ۱۵ ص ۱۷۷	-	کامل	چرخ‌ساز	قرمز غلیظ	قرمز غلیظ	گلی غلیظ	کانی	نخودی	کف
	هرینک ۱۳۷۶ شکل ۲۵ شماره ۸ ص ۱۷۴	-	ناقص	دست‌ساز	-	قرمز	گلی	کانی	خاکستری	کف و بدنه

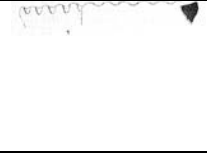
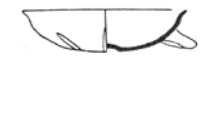

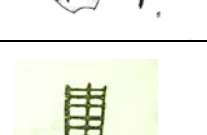
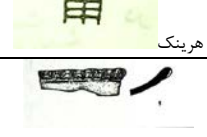

جدول ۶. مشخصات سفال‌های گورستان مالگا (سرشیمام) (نگارندگان، ۱۳۹۸)

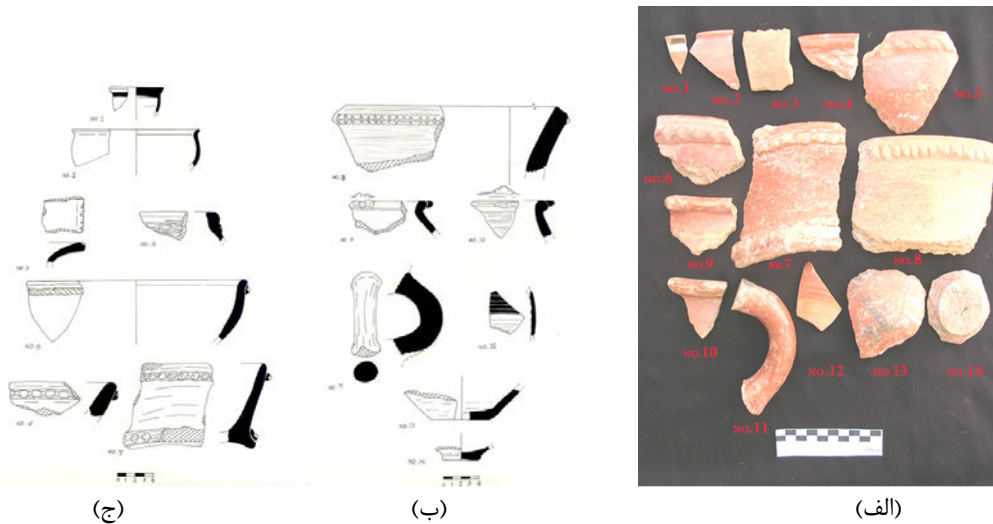
Table 6). Details of Pottery in Malga Cemetery (Serishimam) (Authors, 2019)

تصویر سفال مقایسه‌ای	منابع مقایسه	نوع تزیین	پخت	ساخت	رنگ پوشش بیرون	رنگ پوشش درونی	نوع پوشش	ماده چسباننده	رنگ خمیره	وضعیت
 keall	Keall, 1981. Pp40-54 Tadahiko etal, 2004. Fig 40-49, 52, 57	کنده برجسته و طنابی	ناقص	چرخ‌ساز	نارنجی تیره	نارنجی تیره	گلی غلیظ	کانی و میکا	خاکستری	لبه، بدنه، کف
	۱۳۸۴ باقریان چاپ‌نشده هرینک، ۱۳۷۶ و شکل ۲۶ شماره ۱ ص ۱۷۷	-	ناقص	چرخ‌ساز	قهوه‌ای غلیظ	سیاه دود فروودون	گلی	کانی	خاکستری	لبه
	هرینک، ۱۳۷۶ و شکل ۲۴ شماره ۴ ص ۱۷۲	-	ناقص	چرخ‌ساز	قهوه‌ای غلیظ	قهوه‌ای غلیظ	گلی غلیظ	کانی سنگریزه میکا و آهک	خاکستری	لبه
 هرینک	هرینک، ۱۳۷۶ و شکل ۲۴ شماره ۸ ص ۱۷۲ فیهمی ۱۳۸۱ شکل ۱ ص ۱۲۶	-	ناقص	چرخ‌ساز	نارنجی	نارنجی	گلی	کانی ظریف	خاکستری	لبه
	خلعتبری، ۱۳۸۷ و شماره ۱ ص ۲۰۰	-	ناقص	چرخ‌ساز	نارنجی کم‌رنگ	قهوه‌ای روشن	گلی	کانی سنگریزه و دانه‌های آهک	خاکستری	لبه
 هرینک	هرینک، ۱۳۷۶ و شکل ۲۴ شماره ۱۰ ص ۱۷۲ باقریان ۱۳۸۴ چاپ‌نشده	-	کامل	چرخ‌ساز	خاکستری	اجری	گلی	کانی دانه‌های آهکی سنگریزه میکا	اجری	لبه
	هرینک، ۱۳۷۶ و شکل ۲۴ شماره ۸ ص ۱۷۲ باقریان ۱۳۸۴ چاپ‌نشده	-	ناقص	چرخ‌ساز	قهوه‌ای	قهوه‌ای	گلی	کانی	خاکستری	دسته
	هرینک، ۱۳۷۶ و شکل ۲۶ شماره ۵ ص ۱۷۷	-	ناقص	چرخ‌ساز	قهوه‌ای	-	گلی	کانی	خاکستری	دسته
 هرینک خلعتبری	هرینک، ۱۳۷۶ و شکل ۲۶ شماره ۲ ص ۱۷۷ خلعتبری ۱۳۸۷ شماره ۲۰ ص ۲۴۳	زائده برجسته زیر دسته	ناقص	دست‌ساز	نارنجی	-	گلی	کانی ظریف	نارنجی	دسته
	خلعتبری، ۱۳۷۷ شکل ۲ ص ۲۰۰	کنده	کامل	چرخ‌ساز	نارنجی	نارنجی	گلی	کانی ظریف	خاکستری	بدنه
 keall, 1981	Keall, 1965 fig200 Keall, 1981. Fig 22- 17.p52	انگشت فشاری	ناقص	چرخ‌ساز	قهوه‌ای	قهوه‌ای روشن	گلی	کانی ظریف	اجری	بدنه
	هرینک، ۱۳۷۶ و شکل ۲۴ شماره ۲ ص ۱۷۲	-	کامل	دست‌ساز	نخودی	نارنجی کم‌رنگ	گلی	کانی ظریف	اجری	کف

جدول ۷) مشخصات سفال‌های محوطه استقرار کلورز (جلالیه) (نگارندگان، ۱۳۹۸)

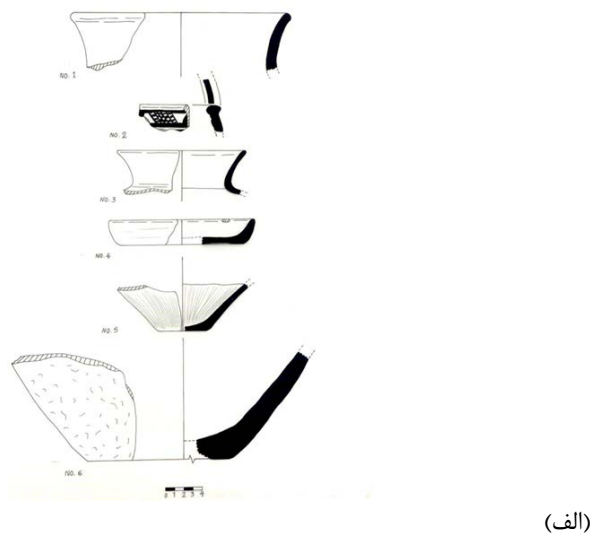
Table 7). . Details of Pottery in Kaluraz Settlement (Jalalie) (Authors, 2019)

وضعیت	رنگ خمیره	ماده چسباننده	نوع پوشش	رنگ پوشش درونی	رنگ پوشش بیرون	ساخت	پخت	نوع تزئین	منابع مقایسه	تصویر سفال مقایسه‌ای
لبه	خاکستری	کانی	گلی	قهوه‌ای سوخته	قهوه‌ای سوخته	دست‌ساز	کامل	دندانه‌ای روی سطح لبه	فهیمی ۱۳۸۱ شکل ۲ ص ۱۲۷	
لبه و دسته	خاکستری	کانی	گلی	نارنجی	نارنجی	دست‌ساز	ناقص	کنده زیر دسته	هرینگ ۱۳۷۶ شکل ۲۴ شماره ۹ ص ۱۷۲	
دسته	آجری	کانی	گلی	قهوه‌ای کمرنگ	قهوه‌ای کمرنگ	چرخ‌ساز	کامل	افزوده-دسته هلالی شکل	خلعتبری ۱۳۸۷ شکل ۱ ص ۲۴۱	
لبه	خاکستری	کانی	گلی غلیظ	قرمز غلیظ	قرمز غلیظ	چرخ‌ساز	کامل	ساده	خلعتبری ۱۳۸۷ شکل ۱ ص ۲۴۳	
لبه	قهوه‌ای	کانی	گلی	قهوه‌ای سوخته	قهوه‌ای سوخته	چرخ‌ساز	کامل	خطوط کنده- و برجسته شیاری افقی	خلعتبری ۱۳۸۷ شکل ۳ ص ۲۵۱	
دسته	خاکستری	کانی	قهوه‌ای	قهوه‌ای	قهوه‌ای	دست‌ساز	کامل	کنده-شیاری شکل روی دسته (جلیبگی)	خلعتبری ۱۳۸۷ شکل ۸ ص ۲۵۸ -	
دسته	خاکستری	کانی	نارنجی	نارنجی	نارنجی	دست‌ساز	کامل	کنده شیاری ۸ و ۷	خلعتبری ۱۳۸۷ شکل ۵ ص ۲۳۵	
بدنه	خاکستری	کانی	قهوه‌ای	قهوه‌ای	قهوه‌ای	دست‌ساز	کامل	کنده-شیاری نردبانی شکل	Keall, 1981. Fig23 & 31, p 53 & 57 هرینگ ۱۳۷۶، شکل ۳۸، ص ۲۴۳	
بدنه	آجری	کانی- سبزه	آجری	قهوه‌ای سوخته	قهوه‌ای کمرنگ	چرخ‌ساز	کامل	کنده	خلعتبری، ۱۳۸۷ شکل ۳ ص ۲۰۶	
بدنه	آجری	کانی ظریف	گلی	آجری	آجری	چرخ‌ساز	کامل	کنده	خلعتبری، ۱۳۸۷ طرح ۴، ص ۲۴۹	
پایه	آجری	کانی ظریف	گلی غلیظ	قرمز	قرمز	چرخ‌ساز	کامل	ساده	هرینگ، ۱۳۷۶ شکل ۲۵ شماره ۱ ص ۱۷۴	

تصویر ۱). الف. سفال‌های دوره تاریخی محوطه فیلیده (نگارندگان، ۱۳۹۸) ب و ج. طرح سفال‌های محوطه فیلیده (نگارندگان، ۱۳۹۸). Fig. 1a. Pottery of the historical period of Filide Site (Authors, 2019)

Fig. b & c. Design of Pottery in Filide Site (Authors, 2019)

تصویر ۲). الف. سفال‌های دوره تاریخی گورستان شارف ۱ (نگارندگان، ۱۳۹۸) ب. طرح سفال‌های گورستان شارف ۱ Fig. 2a. Pottery of the Historical Period of Sharaf1 Cemetery (Authors, 2019)

Fig. b. Sharaf1 Cemetery Pottery Design 1 (Authors, 2019)

تصویر ۳. الف. سفال‌های دوره تاریخی گورستان مالگا-سر شیمام (شیمام) (نگارندگان، ۱۳۹۸) ب. طرح سفال‌های گورستان مالگا-سر شیمام (شیمام) (نگارندگان، ۱۳۹۸)

Fig. 3a. Pottery of the Historical Period of Malga-Sershimam Cemetery (Shimam) (Authors, 2019) b. Pottery Design of Malga-Sershimam Cemetery (Shimam) (Authors, 2019)

تصویر ۴. الف. سفال‌های دوره تاریخی تپه استقرار جلالیه (کلورز) (نگارندگان، ۱۳۸۹) ب و ج. طرح سفال‌های گورستان جلالیه (کلورز) (نگارندگان، ۱۳۹۸)

Fig. 4a. Pottery of the Historical Period of Jalalie Settlement (Kaluraz) (Authors, 2010)

b & c. Pottery Design of Jalalie Cemetery (Kaluraz) (Authors, 2019)

۸. تحلیل داده‌ها

اکثر محوطه‌های اشکانی منطقه مرکزی رودبار بقایای استقرارگاه‌های کوچک و نیز گورستان‌های آن دوره است. طبق موارد گفته‌شده و آن چیزی که آمار این بررسی نشان می‌دهد بیشتر محوطه‌ها شامل گورستان بطوریکه دو محوطه نهرپشت و فیلیده استقرارگاه کوچک است و تنها یک محوطه (جلالیه) دارای آثار معماری است. به نظر می‌رسد شیوه رایج زندگی مردم عادی حوزه رودبار در دوره اشکانی، مبتنی بر روش کوچ‌روی (از نوع عمومی) بوده است. نتایج حاصل از مطالعات نشان می‌دهد که اکثر محوطه‌ها در اطراف دره‌ها قرار دارند و یک دره با توجه به دارا بودن پتانسیل مکان‌گزینی گورستان و یا استقرارگاه‌های کوچک به صورت طولی مورد استفاده قرار می‌گرفته و تا نقاط مرتفع نیز ادامه می‌یافت. از آن جمله در دره شارف، هفت سایت باستانی به صورت کاملاً طولی در طول دره و رودخانه قرار دارد. این وضعیت می‌تواند نشانگر نوع زندگی کوچ‌روی (نیمه-کوچ رویی) به سبک عمودی بوده باشد و علت ارائه این فرضیه دسترسی به چراگاه، منابع آب و تغییر فصول است که هنوز هم در بین بیلاق‌نشینان امروزی این مناطق نیز همین نوع زندگی کوچ رویی عمودی وجود دارد و از بیلاقیات برن و سلانسر بدین منظور استفاده می‌شود. در حوزه مورد مطالعه، تشابه آثار در بین محوطه‌های دره‌ها مشهود بوده، مثلاً ظروف طرح کشتی در سایت‌های نهرپشت و دوگامیان به دست آمد. اگرچه می‌توان گونه‌ها و تزئینات مشترک را در سایت‌های موازی به صورت افقی مشاهده کرد اما تشابه رنگ، فن و فرم در سایت‌های عمودی به مراتب نزدیک‌تر از دیگر سایت‌های همجوار است. زندگی کوچ‌نشینان و ناپایداری مصالح بوم آورد از دلایل کمبود شواهد فرهنگی باقی‌مانده از معماری مسکونی دوره اشکانی منطقه است. می‌توان احتمال داد که زندگی اشکانیان در منطقه با توجه به وجود مراتع و جنگل‌ها و منابع آب، مبتنی بر دامداری بوده باشد. یکی از خصوصیات زندگی کوچ رویی، کوچ افراد به همراه دام‌هایشان جهت تهیه مراتع سرسبز از نقطه‌ای به نقطه دیگر است. این شیوه زندگی کوچ رویی (نیمه‌کوچ رویی) که از آثار کوچک استقرارگاه‌ها و نبود شواهد معماری کافی مشخص بوده؛ لازمه‌اش به‌کارگیری مصالح سبک است تا از این طریق کوچ‌روها در فصل‌های سرد و گرم سال راحت‌تر و زودتر بتوانند به مکان‌های مورد نظر انتقال یابند. از آنجا که مصالح بوم آورد منطقه به دلیل وجود جنگل‌های زیاد چوب بوده، بنابراین به جز آثار تپه جلالیه که از خشت و آجر بوده و همچنین پی‌های مسکونی در محوطه دوگامیان، تقریباً هیچ‌گونه آثار معماری مسکونی مشاهده و گزارش نشده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد که در حوزه جغرافیایی دره سفیدرود رودبار، محدودیت پتانسیل‌های زیست‌محیطی مانع شکل‌گیری شهرها و مراکز جمعیتی بزرگ در منطقه در عصر اشکانی شده است. اگرچه وجود کوه‌ها و نبود زمین‌های مسطح و هموار از تشکیل مراکز جمعیتی بزرگ و شهرها تا حدودی جلوگیری به عمل آورده، اما در اغلب سطوح مسطح نیز، آثار و شواهد فرهنگی قابل رؤیت است. اگر دره سفیدرود شهرستان رودبار را به سه قسمت تقسیم کنیم، ارتفاعات و کوه‌های مرتفع و همچنین بستر سفیدرود به ندرت جای زندگی بشر بوده و تنها بین این دو مکان که اغلب شیب‌دار نیز هستند، امکان استقرار و زندگی بشر وجود داشته است. البته در هر جایی که از دید گروه‌های عصر اشکانی مساعد بوده، همچون محوطه فیلیده، نهرپشت، دوگامیان و مخصوصاً کلورز (جلالیه) آثار اسکان موقت و یا دائم دیده می‌شود که

گسترده‌گی آنها به دلیل وسعت و پهنا‌ی زمین‌های این مکان‌ها است. چون شکل‌گیری مراکز جمعیتی بزرگ و شهرها اغلب در مکان‌ها و زمین‌های مسطح امکان‌پذیر بوده، بنابراین در این منطقه محدودیت پتانسیل‌های زیست‌محیطی مانع شکل‌گیری شهرها و مراکز جمعیتی بزرگ در منطقه است. از جمله نتایج حاصله دیگر این است که به نظر می‌رسد برخی نقش‌مایه‌های تزئینی بر روی سفال‌ها علائم اختصاصی سفالگر هستند. در قطعه سفال‌های به‌دست‌آمده نقوش بسیاری به صورت کنده، اضافه، خطی، برجسته مشاهده شد. در بررسی سفالینه‌های این دوره تزئینات صرفاً جهت تزئین و زیبایی سفال به کار گرفته شده است. اما بر روی برخی سفال‌های به‌دست‌آمده منطقه کول- شول تزئیناتی به صورت انحصاری ملاحظه شده است. با توجه به این‌که در مناطق و سایت‌های دیگر همجوار در منطقه هیچ‌کدام از این تزئینات که شباهت بسیاری هم به یکدیگر دارند به دست نیامده، می‌توان احتمال داد که این‌گونه خطوط کنده و نقطه‌چین، در اصل علامت اختصاری و اختصاصی یک سازنده سفال بوده و از آنجائی که سفال‌های ساخته شده از لحاظ رنگ، لعاب، فن و پخت بسیار عالی هستند، به احتمال زیاد هنرمند آنها را با علامت‌هایی مانند ضربدر یا M انگلیسی یا نقطه‌چین در زیر دسته علامت‌گذاری و به انحصار خود درآورده است. علاوه بر این در سفال محوطه‌های مورد مطالعه، بیشتر لبه‌های به‌دست‌آمده به صورت برگشته، برگشته با کمی انحنا، قائم و ایستاده با ظرافت و ضخامت‌های مختلف مشاهده شد، که طبق اعتقاد هرینک و گزارش‌های باستان‌شناسان دیگر این‌گونه لبه‌ها در دوران پیشین (عصر آهن) و بر روی سفال‌های اولیه اشکانی نیز دیده می‌شود. دسته‌های عمودی نیز همانند لبه‌ها، مشابهشان در سایر دوره‌ها بسیار است و اگرچه تفاوت اندکی با دوره‌های پیشین خصوصاً عصر این دارد، اما طبق بررسی‌های صورت گرفته، دسته‌هایی که به صورت افقی بر روی ظرف قرار دارند، اغلب در این سایت‌های اشکانی به‌دست‌آمده است. طبق نظر هرینک دسته‌های افقی و عمودی در عصر اشکانی منطقه شمال کشور مشاهده شده است. کوزه سفالی به‌دست‌آمده از حسنی محله گیلان در موزه ملی تهران به شماره ۱۶۳۴ نیز مؤید این مطلب است. کف‌ها نیز به صورت صاف و برخی مدور و گرد مانند نمونه‌های طرح بدنه کشتی هستند. این‌گونه کف‌ها و پایه‌های کوچک، اغلب در گروه طرح‌های سفال‌های دوره اشکانی طبقه‌بندی می‌شوند.

۹. نتیجه

شهرستان رودبار بزرگ‌ترین شهرستان استان گیلان به لحاظ وسعت و گسترده‌گی بوده و به تناسب آن نیز، زیست‌گاه‌های بشری در سراسر منطقه به صورت غارها، تپه‌ها و محوطه‌های باستانی پراکنده است. رودهای شاهرود و قزل‌اوزن از جانب شرق و جنوب‌شرقی و غرب و جنوب‌غربی، پس از اتصال در شهر منجیل، تقریباً از سرتاسر شهرستان رودبار به صورت طولی می‌گذرند و این عارضه طبیعی در کنار دیگر پتانسیل‌های زیست-محیطی همچون چشمه‌ها، مراتع و ...، نقشی اساسی در پیدایش فرهنگ‌های پیش از تاریخ، ادوار تاریخی و دوران اسلامی داشته است، به‌گونه‌ای که در برخی از محوطه‌های مورد مطالعه، مانند شارف^۱، شول و چرپه نمونه‌های ابزار سنگی شامل تیغه‌ها و ریز تیغه‌ها و ... نیز مشاهده شد. به طور کلی در این تحقیق ۴۵ محوطه باستانی و تاریخی مربوط به ادوار مختلف شناسایی گردید که ۱۹ اثر دارای مواد فرهنگی شاخص مربوط به دوره اشکانی بوده که به عنوان محوطه‌های اشکانی منطقه معرفی گردیده‌اند. اکثر محوطه‌های اشکانی منطقه که در واقع موضوع اصلی این پژوهش‌اند، بقایای استقرارگاه‌های کوچک و نیز گورستان‌های آن دوره هستند.

شیوه رایج زندگی مردم عادی منطقه در طی دوره اشکانی با توجه به شواهد به‌دست‌آمده، عموماً مبتنی بر روش کوچ‌رویی (نیمه کوچ‌رو به سبک عمودی) است. زندگی کوچ‌نشینی و ناپایداری مصالح بوم آورد از دلایل کمبود شواهد باقی‌مانده از معماری مسکونی دوره اشکانی منطقه بوده است. بنابراین محدودیت‌ها و پتانسیل‌های زیست‌محیطی و یا ژئومورفولوژی منطقه مورد بحث همچون وجود دره‌ها و شیب‌ها و نبود زمین‌های مسطح و هموار، از جمله موانع شکل‌گیری شهرها و مراکز جمعیتی بزرگ منطقه در این عصر می‌تواند بوده باشد. با توجه به جداول ارائه‌شده مقاله حاضر، بیشترین اطلاعات ما در ارتباط با فرهنگ دوره اشکانی، از طریق سفال‌های پراکنده و سطحی و همچنین از نوع قبور شناسایی شده در محوطه‌هاست. بیشتر سفال‌های به‌دست‌آمده از محوطه‌ها به رنگ قرمز، قهوه‌ای تیره با پوشش گلی قرمز، نارنجی و تیره‌اند. این سفال‌ها صیقلی و دارای نقش‌های طنابی، ریسمانی، انگشت‌فشاری و کنده با لبه‌های برگشته و ایستاده مانند سفال‌های سایر محوطه‌های اشکانی در شمال و غرب کشور می‌باشند. بنابراین فرهنگ مادی منطقه مورد مطالعه در طی دوران اشکانی، ضمن دارا بودن ویژگی‌های بومی و محلی، در واقع جزء بخشی از گستره فرهنگی شمال و غرب کشور محسوب می‌گردد. طبق بررسی‌های صورت گرفته توسط نگارندگان در خصوص شاخصه‌های الگوهای استقرار حوزه دره سفیدرود رودبار، تداوم سنت و فرهنگ از اواخر هزاره دوم، عصر آهن و ادوار تاریخی با اندک تغییراتی وجود داشته است. همچنین موقعیت جغرافیایی گیلان و رودبار موجب عدم ارتباط و تعامل میان سایر حوزه‌های مرزهای گیلان و دیگر استان‌های کشور نشده است و در مقایسه، نوع سفال‌ها تشابهاتی با سایر محوطه‌های غرب کشور و آذربایجان شرقی دارد.

منابع

- باقریان، محمدرضا، (۱۳۸۴)، (گمانه‌زنی به منظور تعیین حریم محوطه باستانی چره)، چاپ‌نشده.
- ثناپی، سید کبری و همکاران، (۱۳۸۱)، *سالنامه آماری استان گیلان، رشت، گیلان، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان گیلان*، چاپ‌نشده.
- جهانی، ولی، (۱۳۸۲). (بررسی‌های باستان‌شناختی شهرستان املش. سازمان میراث فرهنگی)، صنایع‌دستی و گردشگری استان گیلان. چاپ‌نشده.
- حاکمی، علی، (۱۳۴۴)، (گزارش‌های چاپ‌نشده (جوین))، تهران، مرکز اسناد میراث فرهنگی تهران.
- خلعتبری، محمدرضا، (۱۳۶۵)، (بررسی جوین رستم‌آباد)، گزارش شماره ۲۱ گیلان، مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی صنایع‌دستی و گردشگری، چاپ‌نشده.
- _____، (۱۳۷۷)، (کاوش در گورستان اسب‌سرا)، مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی کشور (چاپ‌نشده).
- _____، (۱۳۷۸)، (گزارش مقدماتی حفريات مريان و تندابین)، ص ۲۸۴، ۹۳ و ۹۲.
- _____، (۱۳۸۴)، (گزارش مقدماتی و اولین فصل کاوش در محوطه استقراری کلورز)، میراث فرهنگی استان گیلان، انتشارات پیشین پژوه.
- _____، (۱۳۷۹)، سومین فصل کاوش در محوطه باستانی مریان.
- _____، (۱۳۸۷)، (گزارش مقدماتی لایه‌نگاری و اولین فصل کاوش محوطه استقراری کلورز (رستم‌آباد ۱۳۸۵ - ۱۳۸۷))، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری گیلان، گزارش منتشرنشده.

- فلاحیان، یوسف، (۱۳۸۰)، ((کاوش در گورستان باستانی جمشیدآباد رودبار، اداره کل میراث فرهنگی))، صنایع‌دستی و گردشگری گیلان، رشت. ((کاوش در گورستان باستانی جمشیدآباد رودبار))، اداره کل میراث فرهنگی صنایع‌دستی، گردشگری و صنایع‌دستی، رشت.
- _____ (۱۳۸۲)، ((تجلی فرهنگ عصر آهن در گورستان تاریخی جمشیدآباد گیلان))، گزارش‌های باستان‌شناسی (۲)، تهران، پژوهشکده باستان‌شناسی، صص ۲۳۷-۲۱۷.
- فهیمی، سید حمید (۱۳۸۱)، ((فرهنگ عصر آهن در کرانه‌های جنوب‌غربی دریای خزر))، تهران، سمیرا.
- کامبخش فرد، سیفالله (۱۳۴۴)، ((آثار و بقایای دهکده‌های پارتی (اشکانی) در گرمی مغان))، مجله بررسی‌های تاریخی، شماره یکم، سال سوم.
- _____ (۱۳۴۷)، ((معبد آناهیتا کنگاور، تهران))، انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.
- _____ (۱۳۷۴)، ((روایتی از کاوش‌های باستان‌شناسی در کوهپایه‌های گیلان شرقی))، مجله باستان‌شناسی و تاریخی شماره ۲، ۲۱۷-۲۳۸.
- _____ (۱۳۷۹)، ((سفال و سفالگری در ایران از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر))، تهران، ققنوس.
- موسوی، سید محمود (۱۳۸۰): ((باستان‌شناسی گیلان، کتاب گیلان)) به سرپرستی ابراهیم اصلاح عربانی، ج ۱، چاپ دوم، تهران: گروه پژوهشگران ایران، صص ۵۴۶-۵۰۱.
- نگهبان، عزت‌الله (۱۳۴۳)، ((گزارش مقدماتی حفاریات مارلیک))، انتشارات وزارت فرهنگ.
- نگهبان، عزت‌الله (۱۳۶۸)، ((ظروف فلزی مارلیک))، سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران، علمی و فرهنگی.
- نونکنده، جبرئیل (۱۳۸۱)، ((پژوهش‌های باستان‌شناسی هیئت مشترک ایران و ژاپن در کرانه‌های غربی سفیدرود گیلان (۸۱-۱۳۸۰))، تهران، گزارش‌های پژوهشکده باستان‌شناسی، صص ۲۷-۶۶.
- هرینک، ارنی (۱۳۷۶)، ((سفال ایران در دوران اشکانی))، ترجمه حمیده چوبک، تهران، سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه).
- Azarnoosh, M. 1975. *Excavations of Sang Shir Enclosures*. In: Bagherzadeh, F. (ed.), *Proceedings of the 3rd Annual Symposium on Archaeological Research in Iran, Iranian Centre for Archaeological Research, Tehran*, pp. 100-126.
- Baghereyan, Mohamadreza. 2005. *Speculation in order to determine the sanctity of the archaeological site in Chere*, Unpublished. [In Persian].
- Egami, N-Fukai, Sh-Masuda, S. 1965. *Dailaman I The excavations at Chalekuti and Laslukan 1960*, The University of Tokyo. PL. IIN:1,2- PL.II,N:3.
- Fahemi, Seyed hamid. 2001. *Culture of Iron Age in the south west Coast of the Caspian Sea*, Tehran, Samira. [In Persian].
- Falaheiyani, Yosef. 2002. *Exploring the ancient cemetery site of Jamshidabad in Rudbar, General ministraton of Cultural Heritage-handicrafts and tourism of Gilan*. Rasht. (Exploring in the ancient cemetery of Jamshidieh in Rudbar), The General Directorate of the Cultural Heritage of Handicrafts, Tourism and Handicrafts. Rasht. [In Persian].
- Falaheiyani, Yosef. 2003. *Manifestation of Iron Age in historic cemetery of Jamshidieh in Gilan-Archaeological Reports (2)*, Tehran, Archaeological Research Institute, 217-237. [In Persian].
- Jahani, Vali. 2003. *The archaeological survey of Amlash County. The Cultural Heritage Organization, handicrafts and tourism of Gilan Province*. Unpublished. [in Persian].
- Herink. Erani. 1997. *Iran's pottery in Parthian era*, translation by Hamideh Chubak, Tehran-cultural heritage organization of country (Institute). [In Persian].
- Hakemi, Ali. 1965. *Unpublished reports (Juben)*. Tehran, Center for Cultural Heritage of Tehran. [In Persian].
- Hakemi, A. 1968. Kaluraz et La civilization des Mardes, dans *Archeologie vivante*, vol I, pp: 63-65 and Kaluraz, dans *Iran*, vol 7. 169. Kaluraz, dans *Iran*, vol 8, 1970.
- Keall, E.J and. Keall, M. J. 1981. *The Qal'eh-i Yazdigird Pottery: A Statistical Approach*, IRAN, Vol. 19, pp. 33-80.

- Khalatbari, Mohamadreza.1986. *The investigation of Juben in Rostamabad*, No 21 report of Gilan, Documentation Center of Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism Organization. Unpublished. [In Persian].
- Khalatbari, Mohamadreza.1998. *The survey in Asbsara cemetery*, Documentation Center of the Cultural Heritage Organization of the country (Unpublished). [In Persian].
- Khalatbari, Mohamadreza.1999. *Preliminary report of excavations of Maryan and Tondabin*.P284.93 and 92. [In Persian].
- Khalatbari, Mohamadreza.2006. *The preliminary report and the first exploration season in the settlement of Kaluraz*, the Cultural Heritage of Gilan province, Pajuh previous publishers. [In Persian].
- Khalatbari, Mohamadreza.2000. *the third chapter of exploration in the Maryan archaeological site*. [In Persian].
- Khalatbari, Mohamadreza.1997. *The preliminary report of stratification and the first chapter of the settlement of Kaluraz (Rostamabad 2006-2008)*-General Directorate of Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism of Gilan, unpublished reports. [In Persian].
- Kambakhashfar, Seyfollah.1965. *The phenomena and remains of the Parthian village in Germi of Moghan*.Journal of Historical Studies, Number 1, 3rd Year. [In Persian].
- Kambakhashfar, Seyfollah .1968. *Anahita Temple of Kangavar, Tehran*.Organization for Cultural Heritage of the country. [In Persian].
- Kambakhashfar, Seyfollah. 1961. *A narrative of archaeological excavations in the mountains of East Gilan*, the Archaeology and Historical journal No 2.217-238. [In Persian].
- Kambakhashfar, Seyfollah. 1965.*Persian pottery in Iran from the beginning of Neolithic to the contemporary period*, Tehran, Qoqnu. [In Persian].
- Kleiss, W. 1970. *Zur Topographie des Partherhanges in Bisutun* . AMI, 3: 133-168.
- Kleiss, W. 1973. *Qaleh zohak*. In *Azarbaijan*, AMI, N.F.6.
- Lecomte, 1987. *La Cerarnique Sassanide, in Fouilles de Tureng Tepe*. Sous La direction de Jean Deshayes par Remy Boucharlat et Oliver Lecomte, paris : 93-113.
- Morgan. J. 1905.*Recherches au Talyche Persan en 1901.Necropoles des Ages du Bronze et du Fer*, MDP VIII, PP 251-342.
- Mosavi, Seyed mahmod.2001. *Archeology of Gilan, Gilan book*. led by Ebrahim Eslah Arabani, first volume, second edition, Tehran: Iran researchers' group, 501-546. [In Persian].
- Negahban,Ezatollah. 1964. *Preliminary report by Marlik Excavations*, Publications of the Ministry of Culture. [In Persian].
- Negahban, E. 1968. *Pottery Figurines of Marlik*. The Memorial of 5th International Congress of Iranian Art and Archaeology .vol 1. Pp 142-151.
- Negahban,,Ezatollah.1989. *Metal dishes of Marlik*, the cultural heritage organization of the country, Tehran, scientific and cultural heritage. [In Persian].
- Nokandeh,Jebreil.2002.*The archaeological study of Common commission of Iran and Japan on the western shores of Sepidrud in Gilan (2001-2002)*-Tehran-the reporting of the archaeological research institute.pp 27-66. [In Persian].
- Sanaei, Kobra and Colleagues.2002. *the statistical calendar of Gilan, Rasht, Gilan, Gilan province management and planning organization*. Unpublished. [In Persian].
- Tadahiko, O.Nokandeh, J., Kazuya, Y. 2002. *Preliminaary Report of the Iran Japan Joint Archaeological Expedition to Gilan* , First Season, 2001, Tehran-Tokyo.
- Tadahiko, O. Nokandeh, J and Kazuya, Y. 2004. *Preliminary Report of the Iran Japan Joint Archaeological Expedition to Gilan*, Second Season 2002.

